

Antoni Mironowicz
(Białystok)

Monastery diecezji białoruskiej

Podporą funkcjonowania diecezji białoruskiej w XVII i XVIII stuleciu stały się znajdujące się na jej terytorium ośrodki zakonne. Jurysdykcji biskupów mścisławsko-orszańsko-mohylewskich podlegały następujące monastery: **ochorski** (męski Przemienienia Pańskiego), **dziśnieński** (żeński Zmartwychwstania Chrystusa) **newelskie** (męskie: Przemienienia Pańskiego i Trójcy św.), **hrozowskie** (męski św. Jana Teologa i św. Mikołaja) **połocki** (męski Objawienia Pańskiego), **tupiczewski** (męski Zesłania Ducha Świętego), **kuteińskie** (męski Objawienia Pańskiego i żeński Zaśnięcia NMP), **szkłowskie** (męski Zmartwychwstania Chrystusa i żeński Zaśnięcia NMP), **prylucki** (męski Trójcy św.), **bujnicki** (męski Ducha Świętego), **mohylewskie** (męskie: Objawienia Pańskiego i Przemienienia Pańskiego oraz żeński św. Mikołaja), **markowski** (męski Trójcy św.), **mierski** (męski) **miński** (męski i żeński św. św. Piotra i Pawła) **mozołowski** (żeński Przemienienia Pańskiego) i **borkulabowski** (żeński Wniebowstąpienia Pańskiego)¹.

Monaster **ochorski** Przemienienia Pańskiego został założony nad rzeką Soż nieopodal wsi Ochora. Fundatorem jego był podkanclerzy Wielkiego Księstwa Litewskiego, starosta krzyzewski Michał Kazimierz Radziwiłł (1635-1680). Pierwszym jego ihumenem został pustelnik Arkadź. Monaster otrzymał dobre uposażenie w ziemię. Do klasztoru należało kilka pobliskich wsi. W 1708 r. podczas przeprawy wojsk szwedzkich monaster został całkowicie spalony, a jego mnisi wygnani. Dzięki pomocy materialnej ze strony Rosji monaster wraz z główną jego świątynią Przemienienia Pańskiego został odbudowany. W dekrete króla Augusta II z 1720 r. wymienia się go jako monaster funkcjonujący. Działalność monasteru trwała do lat trzydziestych XIX wieku².

¹ E. Sakowicz, *Kościół prawosławny w Polsce w epoce Sejmu Wielkiego*, Warszawa 1935, s. 9-10; A. Mironowicz, *Życie monastyczne w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2001, s. 42-43; W. Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1998, s. 354-356.

² I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, Minsk 1992, s. 85-86; P. M. Strojew, *Spiski ijerachow i nastojatielej monastyrijej*, Sankt-Pietierburg 1877, s. 507.

Monaster **dziśnieński** znajdował się w centrum Dzisny i był ufundowany jeszcze w XVI wieku. Żeński monaster Zmartwychwstania Chrystusa był zarządzany przez biskupów białoruskich. Wizytował klasztor między innymi władca mohylewski Sylwester Kossow. Główną świątynią klasztoru była pięciokopułowa cerkiew Zmartwychwstania Chrystusa wybudowana w połowie XVII wieku. Drugą świątynią była drewniana cerkiew św. Mikołaja. Oprócz dwóch świątyń w monasterze znajdowała się wysoka dzwonnica i dwupiętrowe drewniane budynki mieszkalne dla mniszek³.

Monaster **borkułowowski** Wniebowstąpienia Pańskiego został założony w 1641 r. przez Bohdana Stetkiewicza na uroczysku Baroka w pobliżu miasteczka Borkułowów w powiecie bychowskim. Bohdan Stetkiewicz wypełnił w ten sposób wolę swojej małżonki Heleny, zmarłej w końcu 1639 r. Monaster 24 czerwca 1641 r. otrzymał od fundatora uposażenie w wielkości sześciu włók ziemi oraz młyn na rzece Rekie z prawem łowienia ryb na swoje potrzeby⁴. 5 maja 1643 r. fundator dodatkowo zapisał monasterowi grunty na utworzenie ogrodu⁵. Większość funduszu została powiększona w 1652 r. przez syna Bohdana Stetkiewicza — Michała, kosztem dochodu monasteru bujnickiego⁶. Zapis ten wywołał długotrwałe spory sądowe między monasterem borkułowowskim a bujnickim. Ostatecznie decyzją Michała Stetkiewicza 3 marca 1752 r. zatwierdził metropolita kijowski Tymoteusz. Klasztor ten według woli fundatora Bohdana Stetkiewicza został podporządkowany przełożonemu monasteru kuteińskiego Joelowi Trucewiczowi. Monaster ten był wówczas największym ośrodkiem zakonnym w diecezji⁷.

Monaster był ufundowany pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, ale do historii przeszedł jako monaster Wniebowstąpienia Pańskiego. Stało się to za sprawą budowy nowej cerkwi Wniebowstąpienia Pańskiego, ufundowanej przez kasztelana nowogródzkiego Teodora Bohdana Stetkiewicza i Michała Stetkiewicza. Budowa świątyni została zakończona 11 maja 1648 r. za ihumenii Fatimy Kirkorówny. Uroczystej konsekracji cerkwi dokonał 29 maja 1649 r. metropolita grecki Makary Ligaridis. Druga świątynia była pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela z ołtarzem bocznym św. Mikołaja. Cer-

³ A. P. Sapunow, *Rieka Zapadnaja Dwina*, Witebsk 1893, s. 445-446; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznaj i zapadnoj tradyciji*, Moskwa 2002, s. 139-140.

⁴ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 35-36.

⁵ *Akty izdawajemyje Wilenskoju Archieograficzskoju Komissijeju dla razbora drienich aktow w Wilnie* (dalej: *AWAK*), t. XI, Wilno 1882, s. 132-133.

⁶ *Archieograficzeskij sbornik dokumentow, odnoszczichsia k istorii Siewiero-Zapadnoj Rusi* (dalej: *ASD*), t. II, Wilno 1867, s. 71-72.

⁷ *Akty odnoszcziziesia k istorii Zapadnoj Rossii, sobrannyje i izdannyje Archieograficzskoju Komissijeju*, t. V, Sankt-Pietierburg 1853, s. 68-72; T. Kempa, *Fundacje monasterów prawosławnych w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2001, s. 86.

kiew ta została wybudowana przed wzniesieniem głównej świątyni Wniebowstąpienia Pańskiego. Poza obrębem klasztoru znajdowała się kaplica św. Mikołaja z cudowną ikoną jej patrona⁸.

Drugą cudowną ikoną, przyciągającą licznych pielgrzymów do monasteru był wizerunek Matki Boskiej. Według tradycji, wracający z Polski książę moskiewski Roman Pożarski w 1659 r. przejeżdżał z ikoną Matki Boskiej w pobliżu monasteru. Ikona zatrzymała się naprzeciw klasztoru i nie sposób ją było ruszyć z miejsca. Książę uznał ten fakt za wolę Boga i ofiarował ikonę monasterowi. Wówczas ihumenia Fatima Kirkorówna wniosła ikonę Matki Boskiej do cerkwi Wniebowstąpienia Pańskiego. Od tego momentu przy ikonie Matki Boskiej dokonywały się liczne cuda, a sama ikona stała się obiektem kultu⁹. Oprócz cudownej ikony Matki Boskiej szczególnym szacunkiem w klasztorze otaczano ikony „Pokłon pastuszków” i „Narodzenie Bogurodzicy” wykonane w 1649 r.¹⁰ Monaster żeński w Borkułabowie był znany na terenie całej eparchii białoruskiej i w Rosji. 18 lipca 1678 r. patriarcha moskiewski Joakim ofiarował do jego głównej świątyni Wniebowstąpienia Pańskiego ewangelię¹¹.

W pobliżu monasteru żeńskiego funkcjonował klasztor męski powstały na początku II połowy XVII wieku. Monaster Ducha Świętego w Borkułabowie występuje w liście stolnika litewskiego Jerzego Stanisława Sapiehy (1686-1703) z 27 lutego 1698 r. w sprawie wyremontowania cerkwi św. Jerzego. Monaster i wspomniana cerkiew klasztorna były podporządkowane monasterowi bujnickiemu¹².

Monaster **bujnicki** został powołany do życia przez starostę krzyzewskiego księcia Bohdana Sołomereckiego jeszcze w 1593 r. Książę uposażył klasztor we dwie włóki ziemi i liczne pożytki. Monaster został ulokowany na prawym brzegu Dniepru koło miasteczka Bujnicze. 1 sierpnia 1633 r. podkomorzy mścisławski Bohdan Stetkiewicz i jego żona Helena nadali monasterowi Ducha Świętego około stu włók ziemi z ludźmi i pożytkami we wsiach Kościanka i Chołm¹³. Przed 1635 rokiem w monasterze bujnickim

⁸ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 36-37.

⁹ F. Żudro, *Borkułabowski Świato-Wozniesiński żeński monastyr*, Mogilow 1906, s. 10-13; P. Chomik, *Kult ikon Matki Boskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2003, s. 89-90.

¹⁰ N. Trifonowa, *Prawasławnoje iskusstwo Mogilowszczyny XVI-XVIII ww.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej*, t. III, Lublin 2005, s. 234.

¹¹ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 37.

¹² Tamże, s. 39.

¹³ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, izdawajemyj Komissijej dla razbora driewnich aktow, sostojaszczej pri Kijewskom, Podolskom i Wołyńskom gienieral-gubernatorie* (dalej: *AJZR*), cz. I, t. 2, Kijew 1864, s. 91-95; *Istoriko-juridyczeskije matieriały, izwleczonnyje iz aktowych knig gubernij Witebskoj i Mogilowskoj, chraniaszczijesia w centralnom archiwie w Witebskie i izdannnye pod red. Archiwariusa siego archiwa Sazonowa* (dalej: *IJuM*), t. XIV, Witebsk 1883, s. 137-139; I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 40.

Spirydon Sobol zorganizował warsztat wydawniczy. Monaster został podporządkowany zwierzchności ihumena klasztoru kuteińskiego, tworząc w ten sposób fundament pod przyszłą kongregację monasterów skupionych wokół ośrodka zakonnego w Kuteinie. Na początku funkcjonowała drewniana cerkiew Ducha Świętego. W 1652 r. na terenie ośrodka zakonnego znajdowały się dwie cerkwie — nowa Ducha Świętego i św. Mikołaja. Na terenie klasztoru były cele zakonne i inne budynki gospodarcze. Cerkiew murowana Ducha Świętego była budowana w dwóch etapach. Ściany zostały wzniesione w końcu XVII w., ale budowę z powodu braku środków finansowych zakończono dopiero w II połowie XVIII w. W cerkwi św. Mikołaja od 1718 r. znajdował się cudowna ikona patrona świątyni, przyciągająca tysiące pielgrzymów¹⁴. W 1698 r. ihumen Józef Danik był równocześnie przełożonym monasteru Ducha Świętego w Borkuławowie. Znaczenie monasteru spadło na początku XVIII wieku. Podczas wojny północnej Szwedzi w 1708 r. zrabowali monaster. „Szwedzi jak przybyli do Mohylewa, zaraz klasztor bujnicki zrabowali funditus, zakonników porozpędzali, że dusza żywa w klasztorze nie została, cerkiew drewnianą, starożytną Zaśnięcia NMP bujničką rozebrali, a tym drzewem pomościli mosty po hakach, po podgórzu będących”¹⁵. Zniszczony monaster został odbudowany i w 1718 r. w klasztorze przebywało już sześciu zakonników¹⁶. Biskup białoruski Jerzy Koniski 18 kwietnia 1768 r. podporządkował klasztor ihumenowi mohylewskiego klasztoru Objawienia Pańskiego¹⁷.

Na terenie diecezji białoruskiej funkcjonował monaster w Markowie pod Witebskiem ufundowany przez ciwuna trockiego Samuela Lwa Ogińskiego. Monaster **markowski** Trójcy św. 4 sierpnia 1642 r. otrzymał od Zofii i Lwa Ogińskich uposażenie ziemskie z folwarkiem Szydłowszczyzna¹⁸. Licznych zapisów na rzecz nowego klasztoru w 1644 r. dokonał szlachcic Szymon Panolipski, a w 1652 r. Eustachy Pipka. Nazwę markowski klasztor otrzymał od imienia mnicha Marka Zimianina, który przed fundacją monasteru na uroczysku Słobódka pobudował drewnianą kaplicę i przepowiedział

¹⁴ A. M. Kułahin, *Prawosłaunija chramy na Bielarusi. Encykłapedyczny dawiednik*, Minsk 2001, s. 150; L. Utrutko, *Monastery na terenie eparchii białoruskiej w XVII wieku*, [w:] *Życie monastyczne w dawnej Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2001, s. 121; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycyi*, s. 132-133.

¹⁵ *Mogilowskaja chronika*, [w:] *Połnoje sobranije russkich letopisiej* (dalej: *PSRL*), t. XXXV, Moskwa 1980, s. 273.

¹⁶ I. Czistowicz, *Oczerki istorii zapadno-russkoj Cerkwi*, cz. II, Sankt-Pietierburg 1884, s. 222.

¹⁷ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 40-41.

¹⁸ Makarij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. XI, Sankt-Pietierburg 1882, s. 134, 136; A. Mironowicz, *Diecezja białoruska w latach 1633-1669*, „Białostockie Teki Historyczne”, nr 3, Białystok 2005, s. 113.

powstanie ośrodka zakonnego¹⁹. Cerkiew św. proroka Eliasza z pięcioma kopułami została wybudowana w 1643 r. Przełożony monasteru był wybierany przez mnichów, ale pierwszego ihumena na prośbę Ogińskiego wyznaczył metropolita Piotr Mołyła. Metropolita wysłał do Witebska ihumena Jelisieja z innymi mnichami²⁰. Samuel Ogiński 20 października 1654 r. zapisał w swym testamencie pokaźne sumy na rzecz monasteru w Markowie oraz prawosławnych ośrodków zakonnych w Wilnie, Jewiu, Kroniach, Mińsku i Połocku²¹.

Pomimo protestów unickiego arcybiskupa Antoniego Sielawy przeciwko rzekomemu łamaniu przez prawosławnych przywilejów królewskich, monaster stał się głównym ośrodkiem zakonnym na Witebszczyźnie. W 1691 r. po pożarze monasteru miecznik Wielkiego Księstwa Litewskiego Szymon Karol Ogiński (1688-1694) ufundował na miejscu małej dużą cerkiew Trójcy św. z pięcioma kopułami i potwierdził ojcowskie nadania monasterowi. Konsekracji nowej świątyni dokonał biskup czernihowski Łazarz Baranowicz. Wnętrze świątyni zostało ozdobione freskami szkoły kijowskiej i ikonostasem w stylu greckim²². W 1703 roku powstały jeszcze dwie świątynie — św. Mikołaja na cmentarzu klasztorным i św. Paraskiewy. Z kolei wojewoda witebski Aleksander Pocij (1739-1770) ofiarował klasztorowi wieś Zagórze i inne dobra ziemskie. Wielkim ciosem dla prawosławnego zgromadzenia stał się pożar w dniu 2 sierpnia 1752 r., w wyniku którego spłonęły dokumenty fundacyjne. W tej sytuacji ihumen monasteru markowskiego Hiacynt Pełkiński wystarał się o ich potwierdzenie u króla Augusta III (1752, 1756) i Stanisława Augusta Poniatowskiego (1765). Za jego staraniem w 1760 r. wybudowana została murowana dzwonnica, a monaster został otoczony murowanym parkanem²³.

Monaster był wielokrotnie najeżdżany przez łacinników i unitów. W 1722 r. kasztelan witebski Marcjań Michał Ogiński (1703-1750) z unickim arcybiskupem połockim Florianem Hrebnickim zajął wszystkie cerkwie klasztorne. Ażeby je odzyskać, mnisi zmuszeni byli płacić na rzecz kasztelana coroczną daninę. 22 grudnia 1751 r. dziekan katolicki Kazimierz Łukaszewicz wygnał

¹⁹ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 41.

²⁰ *AWAK*, t. XI, Wilno 1882, s. 128-132; *Sobranije driewnich gramot i aktow gorodow Minskoj gubernii, prawosławnych monastyrijej, cerkwi i po raznym przedmiotam*, Minsk 1848, s. 209-210; T. Kempa, *Fundacje monasterów...*, s. 81; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznój i zapadnoj tradycyi*, s. 128.

²¹ *AWAK*, t. XII, Wilno 1883, s. 562-570.

²² *Swiato-Troickij Markow monastyr' w gorodie Witebskie*, Sankt-Pietierburg 1911, s. 8-10; *Witebskaja starina*, wyd. A. P. Sapunow, t. I, Witebsk 1883, s. 541-542; M. S. Kacer, *Bielorusskaja architektura. Istoriceskij oczerk*, Minsk 1956, s. 78-79; W. A. Czanturija, *Istorija architektury Bielorusii*, Minsk 1977, s. 165; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznój i zapadnoj tradycyi*, s. 129-131.

²³ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 42, 44-47.

z monasteru prawosławnych mnichów, a na ich miejsce osadził bazylianów. Ihumen Serafin Kaczep został uwięziony. Dopiero interwencja i dekret króla Augusta III z 10 października 1752 r. doprowadziły do powrotu prawosławnych mnichów do monasteru i uwolnienia ihumena²⁴.

Pomimo trudności mnisi monasteru markowskiego wykazywali się dużą aktywnością. Metropolita Piotr Mohyla powierzył im zapewnienie obsługi duszpasterskiej prawosławnym mieszkańcom Rygi. Takie prawo potwierdzali zakonnikom biskup białoruski Teodozy Wasilewicz (1675), administrator eparchii mohylewskiej Sylwester Wołczański (1686), metropolita kijowski Gedeon Światopełk-Czetwertyński (1687), metropolita kijowski Barlaam Jasiński (1690), patriarcha Hadrian (1697), biskup białoruski Serafion Połchowski (1699) i egzarcha Stefan Jaworski (1715) oraz Świętobliwy Synod Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego (1723)²⁵. Naciski ze strony unitów w I połowie XVIII wieku osłabiły aktywność misyjną mnichów witebskich.

Zupełnie nieznaną był **kościukowski** monaster żeński. Wymienia się go wśród klasztorów, które 20 stycznia 1718 r. w imieniu wszystkich prawosławnych mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego posłały pismo do cara Piotra I. Monaster znajdował się w miasteczku Kościukowicze na brzegu rzeki Żadunki. Pomimo zapewnienia mu pełnych praw w dekrete króla Augusta II z 28 listopada 1720 r., monaster został przejęty przez unitów. Podobny los spotkał inne monastery prawosławne tej diecezji: **lukomski** w pobliżu Orszy, **hrywieński** i **ławrenciejewski** koło Homla oraz **sielicki**, **sołomerecki**, **strakłowski**, **ciereszkowski**, **cerkawicki** koło Mścislawia²⁶.

Monaster **mozołowski** znajdował się we wsi Mozołowszczyzna niedaleko Mścislawia. Klasztor żeński został ufundowany przez córkę stolnika mścislawskiego Mikołaja Suchodolskiego, Mariannę, w 1665 r. Marianna Suchodolska ufundowała cerkiew Przemienienia Pańskiego i nadała klasztorowi młyn, trzy wsie położone nad rzeką Napotą z ludźmi i ziemią. Nadanie te w 1678 r. zatwierdził sejm. Na terenie monasteru funkcjonowała jeszcze jedna cerkiew pw. św. Onufrego. Do monasteru mozołowskiego organizowane były procesje z cudowną ikoną Matki Boskiej z klasztoru tupiczewskiego. Zaprzestano je, kiedy na początku XVIII wieku prawosławnym zabroniono organizowania procesji poza granicami monasteru. W latach 1737-1768 monaster ten był zajęty przez unickich bazylianów, którzy zniszczyli dokumenty fundacyjne klasztoru. Dopiero na podstawie traktatu polsko-rosyjskiego z 1768 r. biskup Jerzy Konisski odzyskał monaster mozołowski i odnowił życie monastyczne w 1778 r.²⁷

²⁴ Tamże, s. 43; L. Utrutko, *Monastery na terenie eparchii białoruskiej w XVII wieku*, s. 122.

²⁵ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 43, 47-49.

²⁶ Tamże, s. 49-51, 98-99.

²⁷ Tamże, s. 52; I. Czystowicz, *Oczerki istorii Zapadno-Russkoj Cerkwi*, cz. II, Sankt-

Męski monaster **mierski** został założony przez brasławskiego sędziego ziemskiego Sebastiana Mirskiego na terenie jego własnych dóbr w pobliżu Puszczy Brasławskiej w Mirach (Miorach) w 1644 r. W dokumencie fundacyjnym z 25 maja 1644 r. wystawca zapisał na utrzymanie tego ośrodka monastycznego wieś Leszczyłowicze. W klasztorze miało przebywać nie mniej niż czterech mnichów²⁸. Klasztor został podporządkowany władzy ihumenów kuteińskich. W 1695 r. jezuici siłą zajęli monaster i przekazali go w ręce unickich bazylianów. Obecność unitów w mierskim ośrodku zakonnym nie trwała długo, albowiem w 1720 r. monaster ten wymieniony został w gronie prawosławnych klasztorów pozostających pod jurysdykcją ihumenów kuteińskich²⁹.

Jednym z głównych ośrodków zakonnych eparchii białoruskiej był bracki monaster **Objawienia Pańskiego w Mohylewie**. Monaster funkcjonował przy cerkwi Objawienia Pańskiego, która powstała jeszcze przed 1578 r. Przy cerkwi powstały bractwo, szpital i szkoła³⁰. Przywilej dla bractwa w 1602 r. nadał król Zygmunt III Waza, podporządkowując go jurysdykcji metropolitów kijowskich³¹. W 1633 r. patriarcha konstantynopolitański Cyryl wydał zgodę na ustanowienie przez mieszczan Mohylewa bractwa przy cerkwi Objawienia Pańskiego. Bractwo miało być założone „na wzór bractwa wileńskiego i lwowskiego z nakazem nadzoru nad przestrzeganiem obrzędów i praw Cerkwi Apostolskiej”³². Bractwo uzyskało status bractwa stauropigialnego i podporządkowane zostało jedynie władzy patriarszej³³. Decyzję patriarchy zatwierdził król Władysław IV w przywilejach z 3 i 19 marca 1633 r.³⁴, a metropolita Piotr Mo-

Pietierburg 1884, s. 246; *Mozołowski Monastyr*, „Mogilowskije Jeparchialnyje Wiedomosti” (dalej: MJW), nr 23, 1893, s. 420-422; L. Utrutko, *Monastery na terenie eparchii białoruskiej w XVII wieku*, s. 125; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycyi*, s. 157-160.

²⁸ *Wiestnik Zapadnoj Rossii. Istoriko-litieraturnyj żurnal*, t. V, kn. 2, Wilno 1867, s. 19-22.

²⁹ Tamże, s. 53-54.

³⁰ A. Mironowicz, *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, [w:] *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2002, s. 18-39; tenże, *Drukarnie bractw cerkiewnych*, [w:] *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2004, s. 52-68.

³¹ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 57-60.

³² Archiw Pietiersburskiego Otdielenija Instituta Istorii Akademii Nauk Rosji (dalej: APOII AN Rosji), kol. 114, op. 5, nr 2, k. 1.

³³ *ASD*, t. II, s. 47; „Mogilowskije Gubernskije Wiedomosti” (dalej: MGW), 1847, nr 49; I. Flerow, *O prawosławnych cerkownych bratstwach, protiwoborstwowawszych unii w jugo-zapadnoj Rossii w XVI, XVII i XVIII st.*, Sankt-Pietierburg 1857, s. 59.

³⁴ *ASD*, t. II, s. 45; Makarij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. XI, s. 474; A. A. Papkow, *Bratstwa. Oczerk istorii zapadno-russkich prawosławnych bratstw*, Swiato-Troickaja Siergijewa Ławra 1900, s. 172-173; A. Mironowicz, *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*, s. 40-41.

hyła — w dniu 15 lipca 1635 r.³⁵ Bractwo mohylewskie za czasów Józefa Bobrykowicza posiadało własną szkołę, drukarnię, szpital i bibliotekę oraz własny dom i grunta poza miastem, na których zostali osadzeni chłopci. Szpital bracki funkcjonował przy monasterze Objawienia Pańskiego. W 1635 r. dzięki wstawiennictwu biskupa Bobrykowicza bractwo otrzymało od wileńskiego bractwa Ducha Świętego plac w Mohylewie zapisany mu jeszcze w 1619 r. przez podkomorzego trockiego Iwana Bohdana Ogińskiego. W 1620 r. rozpoczęto budowę nowej murowanej cerkwi brackiej pw. Objawienia Pańskiego i budynków klasztornych³⁶. Jednak po zabójstwie Jozafata Kuncewicza w 1623 r. mieszkańcy Mohylewa, choć nie brali w nim czynnego udziału, otrzymali od króla zakaz kontynuowania rozpoczętej budowy. Można było ją dokończyć dopiero po 1633 r.

Na terenie monasteru znajdowały się trzy cerkwie. Soborna cerkiew Objawienia Pańskiego została wybudowana w latach 1633-1636. Mohylewska cerkiew była jedną z pierwszych budowli murowanych w metropolii kijowskiej w XVII wieku³⁷. Cerkiew ta, częściowo zniszczona w 1664 r., była remontowana na przełomie XVII i XVIII wieku. Do monasteru należały też murowane cerkwie Wszystkich Świętych i św. Jana Teologa z dzwonnica wybudowaną przed 1669 r. Dzwonnica i cerkiew soborna zostały częściowo przebudowane w latach 1750-1760³⁸. Monaster pozostawał jednym z głównych ośrodków prawosławnych na terenie diecezji aż do wejścia eparchii w skład Rosji w 1772 r.

Drugim prawosławnym ośrodkiem zakonnym na terenie Mohylewa był żeński monaster **św. Mikołaja** położony na przedmieściu obok cerkwi św. Mikołaja. Monaster został założony na początku XVII wieku. W 1636 r. król Władysław IV nadał biskupowi białoruskiemu prawo do bezpośredniego zarządzania monasterem. Przywilej królewski na działalność metropolity Piotra Mohyła otrzymał w Wilnie w 1637 r.³⁹ Na mocy dekretu metropolity Piotra Mohyły z 2 lipca 1646 r. mniszki uzyskały prawo wyrabiania świec i pieczenia prosfor oraz sprzedawania ich w pobliżu monasterów mohylewskich. W latach 1669-1772 na miejscu drewnianej zbudowano murowaną świątynię

³⁵ F. Żudro, *Istorija Mogilowskogo Bogojawlenskogo bratstwa*, MJW, 1889, nr 5, s. 50; A. Mironowicz, *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*, s. 40.

³⁶ ASD, t. II, s. 27-28, IX; A. Mironowicz, *Józef Bobrykowicz, biskup białoruski*, Białyostok 2003, s. 136.

³⁷ F. Żudro, *Istorija Mogilowskogo Bogojawlenskogo bratstwa*, Mogilow 1890, s. 53-54; W. A. Czanturija, *Istorija architektury Bielorusii*, Minsk 1977, s. 161; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycji*, s. 101-109.

³⁸ W. Glinnik, *Architektura sakralna Mohylewa w XVII w.*, [w:] *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 201; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycji*, s. 109; N. Trifonowa, *Prawosławnoje iskusstwo Mogilowszczyzny XVI-XVIII ww.*, s. 226.

³⁹ *IJuM*, t. XIV, Witebsk 1883, s. 497-498.

św. Mikołaja. W 1754 r. monaster został wzbogacony o szpital i dom dla członków bractwa cerkiewnego. W tych latach przeprowadzono też remonty innych obiektów klasztornych. Monaster funkcjonował przez cały okres przynależności diecezji mohylewskiej do Rzeczypospolitej⁴⁰.

Głównym ośrodkiem zakonnym w Mohylewie był monaster **Przemienienia Pańskiego**, położony we wschodniej części byłego zamku królewskiego. Zgodnie z *Punktami uspokojenia* i *Dyplomem królewskim* był on siedzibą biskupstwa mścisławskiego i z tego powodu nazywano go klasztor biskupim. Fundacja pierwotnie drewnianego klasztoru nastąpiła na początku XVI wieku, albowiem występuje on w listach króla Zygmunta Starego, Stefana Batorego z 1579 r. i Zygmunta III z 1588 r.⁴¹ Klasztor pozostawał w jurysdykcji arcybiskupów połockich do czasu ustanowienia samodzielnej diecezji białoruskiej. Monaster Przemienienia Pańskiego w Mohylewie od 1618 r. pozostawał w rękach unitów⁴², co było źródłem konfliktów między ludnością prawosławną Mohylewa a duchowieństwem unickim i katolickim. Pozostałe konflikty o świątynie i ich uposażenie miały miejsce tuż przed erygowaniem biskupstwa białoruskiego w 1632 r.⁴³ Mieszczanie wielokrotnie próbowali przejąć monaster spaski i usunąć z niego unickich mnichów. Zabiegi te okazały się nieskuteczne. Wbrew ustaleniom sejmu elekcyjnego i koronacyjnego król 14 marca 1635 r. potwierdził prawa unitów do monasteru⁴⁴. W tym czasie unicy i łacinnicy odebrali klasztorowi wiele elementów jego uposażenia. W zamian za monaster spaski unicy oddali prawosławnym mohylewską cerkiew Podniesienia Krzyża Świętego, cerkiew w Mińsku i znajdujące się w powiecie orszańskim trzy wsie należące niegdyś do Ławry Kijowsko-Pieczerskiej: Pieczersk, Borsuki i Tarasowicze⁴⁵. Prawosławni doprowadzili do odzyskania monasteru Przemienienia Pańskiego dopiero w 1650 r.⁴⁶ Z kolei należąca do monasteru miejscowość Pieczersk pozostawała rezydencją biskupów białoruskich aż do 1674 r., kiedy

⁴⁰ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 60-61; A. Mironowicz, *Metropolita Józef Nielubowicz-Tukalski*, Białystok 1998, s. 21; L. Utrutko, *Monastery na terenie eparchii białoruskiej w XVII wieku*, s. 124; M. S. Kacer, *Bieloruskaja architektura...*, s. 82; W. A. Czanturija, *Istorija architektury Bielorusii*, s. 161-162; I. N. Sluńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycyi*, s. 110-113.

⁴¹ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 63.

⁴² *ASD*, t. II, s. XXV; *Mogilowskaja jeparchija Istoriko-statisticzeskoje opisanije*, t. I, wyp. III, Mogilow 1906, s. 10; L. Utrutko, *Monastery na terenie eparchii białoruskiej w XVII wieku*, s. 124.

⁴³ *IjuM*, wyp. VIII, Witebsk 1877, s. 441-444, 503; *Mogilowskaja jeparchija...*, t. I, wyp. III, s. 11-13; A. Mironowicz, *Diecezja białoruska w latach 1633-1669*, s. 108.

⁴⁴ *Mogilowskaja jeparchia...*, t. I, wyp. IV, s. 11-13.

⁴⁵ Makarij, *Istorija Ruskoj Cerkwi*, t. XI, s. 533.

⁴⁶ *AJZR*, cz. I, t. 6, Kijew 1883, s. 695; *ASD*, t. V, s. 123; I. Czistowicz, *Oczerki istorii Zapadno-Ruskoj Cerkwi*, t. II, s. 245.

to władcyka Teodozy Wasilewicz przeniósł się do monasteru Przemienienia Pańskiego w Mohylewie⁴⁷. W 1762 r. na terenie monasteru zakończono budowę murowanej cerkwi Przemienienia Pańskiego nawiązującej swoim stylem do ukraińskiego baroku⁴⁸. Monaster Przemienienia Pańskiego pozostawał rezydencją biskupią do końca XVIII wieku.

Monaster **Objawienia Pańskiego w Kuteinie** w pobliżu Orszy został ufundowany w 1627 r. przez podkomorzego mściśławskiego Bohdana Stetkiewicza i jego żonę Helenę⁴⁹. Zgodę na założenie stauropigialnego monasteru prawosławni mieszkańcy Orszy otrzymali od patriarchy jerozolimskiego Teofanesa w 1620 r. Potwierdzenia praw do założenia monasteru udzielił król Zygmunt III Waza w 1623 r. Monaster ten był jednym z głównych centrów duchowych na terenie diecezji⁵⁰. Fundację wsparli finansowo mieszczanie Mohylewa i Orszy. Tak szybki rozwój monasteru zaniepokoił unickiego arcybiskupa połockiego Antoniego Sielawę, który wielokrotnie interweniował u króla o zamknięcie prawosławnego ośrodka zakonnego. Zygmunt III Waza pod wpływem tych protestów w 1627 r. zabronił prawosławnym mieszkańcom miast królewskich materialnego wspierania monasteru w Kuteinie i przynoszenia do klasztoru uposażenia z pozamykanych przez unitów cerkwi orszańskich⁵¹.

Fundusz monasteru kuteińskiego w 1630 r. wsparła Anna z Ogińskich Stetkiewiczowa⁵². Główna świątynia monasteru została wzniesiona w 1635 r. Uroczystej konsekracji cerkwi Objawienia Pańskiego dokonał w 1636 r. wracający z Wilna metropolita Piotr Mohyła. Pięciokopułowa dwupiętrowa cerkiew miała rozbudowane katakumby⁵³. W monasterze działała drukarnia. Przebywający w klasztorze w latach 1631-1632 drukarz Spiridon Sobol wydał *Braszo duchownoje, Bukwar, Molitwy powsiedniewnyje*. Następnymi księgami Sobola były *Czasosłow, Psalterz, Nowy Testament, Limona, Apostoł i Oktoich*. Ten sam drukarz w majątku podkomorzego mściśławskiego Bohdana Stetkiewicza w 1635 r. wydał *Psalterz*⁵⁴.

⁴⁷ ASD, t. II, s. XXV.

⁴⁸ W. A. Czanturija, *Istorija architektury Bielorusii*, s. 162.

⁴⁹ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 76; ASD, t. II, s. 55-56.

⁵⁰ A. A. Papkow, *Bratstwa...*, s. 174-175; A. Mironowicz, *Drukarnie bractw cerkiewnych*, [w:] *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2004, s. 61-62; I. N. Sluńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycyi*, s. 96-97.

⁵¹ *Witiebская старина*, t. V, cz. 1, Witiebsk 1888, s. 124-125; *IJuM*, t. VIII, Witiebsk 1877, s. 418-419; T. Kempa, *Fundacje monasterów...*, s. 84.

⁵² ASD, t. II, s. 40-45.

⁵³ I. N. Sluńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycyi*, s. 98-100.

⁵⁴ A. Ziornowa, *Bieloruszkij pieczatnik Spiridon Sobol*, [w:] *Kniga. Issledowanija i materialy*, Moskwa 1965, s. 139-145; Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Druki cyryliczne z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVI-XVIII wieku*, Olsztyn 2003, s. 92-93;

Monaster Objawienia Pańskiego w Kuteinie największe znaczenie zyskał w II połowie XVII w. W monasterze często przebywał metropolita kijowski Piotr Mohyla. Za pierwszego przełożonego klasztoru Joela Trucewicza klasztor liczył około dwustu mnichów⁵⁵. Przy klasztorze powstała szkoła i biblioteka. Działalność prowadziła drukarnia monasterska, która w 1637 r. wydała *Istorię o Warlaamie i Joasafie*. W latach 1636-1654 drukarnia monasteru kuteińskiego wydała czternaście pozycji książkowych. Rangę drukarni docenił patriarcha moskiewski Nikon, który w 1655 r. podjął decyzję o przeniesieniu oficyny wydawniczej do monasteru iwerskiego pod Nowogrodem, a następnie do klasztoru Wniebowstąpienia Pańskiego pod Moskwą⁵⁶. Znaczenie monasteru kuteińskiego w życiu eparchii białoruskiej Kościoła prawosławnego spadło w I połowie XVIII w. W 1718 r. monaster liczył tylko 18 mnichów. Zmniejszyły się też możliwości ekonomiczne monasteru. Większość budynków monasterskich wymagało remontu. W skład kompleksu klasztornego, oprócz cerkwi Objawienia Pańskiego, wchodziły muryne świątynie Zesłania Ducha Świętego (1635) i Ducha Świętego oraz drewniane — Zaśnięcia NMP (1769), Matki Boskiej Opiekuńczej (1753), a także dzwonnica, budynki mieszkalne i gospodarcze. Na początku XVIII wieku monaster został otoczony dwupółmetrowym kamiennym murem. Do monasteru należały szpital, szkoła bracka, drukarnia, młyn i kilka wsi⁵⁷.

Drugim monasterem położonym nad rzeczką Kuteinką w pobliżu Orszy był żeński klasztor **Zaśnięcia NMP**. Monaster został założony w sierpniu 1633 r. przez Annę z Ogińskich Stetkiewiczową i jej syna Jana. Fundację wsparł podkomorzy mścisławski Bohdan Stetkiewicz. Dobroczyńcy zapisali monas-

P. Chomik, *Typografie monasterskie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w.*, [w:] *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2004, s. 79-82.

⁵⁵ Kazanie archimandryty słuckiego Samuela Szycika-Zaleskiego z 1640 r. Por.: [S. Szycik-Zaleski], *Drzewo dobre na drugi dzień pogrzebu (...) Heleny X. Solomireckiej Bogdanowej Stetkiewiczowej, podkomorzyny mścisławskiej przez Samuela Szycika Zaleskiego, archimandrytę słuckiego (...) na kazaniu w cerkwi monastera kuteińskiego wystawione roku 1640*, [w:] A. S. Pietruszewicz, *Swodnaja Galiczsko-Russkaja Letopiś, s 1600 po 1700 god*, „Litieraturnyj Sbornik”, R. 1872-1873, Lwów 1874, s. 507; T. Kempa, *Fundacje monasterów...*, s. 85.

⁵⁶ Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Druki cyryliczne z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVI-XVIII wieku*, s. 93, 95, 97; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, Wrocław — Kraków 1959, s. 141; P. Chomik, *Typografie monasterskie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w.*, s. 82-85.

⁵⁷ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 75-76; *Prawosławnyje russkije obitiele*, Sankt-Pietierburg 1994, s. 610; P. M. Strojew, *Spiski ijerarchow i nastojatielej monastyrijej Rossijskoj cerkwi*, Koln — Wien 1990, s. 503; L. Utrutko, *Monastery na terenie eparchii białoruskiej w XVII wieku*, s. 119; I. N. Słuńkowa, *Monastiri wostocznoj i zapadnoj tradycyji*, s. 100-101.

terowi wsie Świstolki, Tiszyno i Woraksino. Klasztor został podporządkowany męskiemu monasterowi Objawienia Pańskiego w Kuteinie, a fundatorzy na jego przełożoną wyznaczyli Fatimę Kirkorównę⁵⁸. Podobnie jak męski, żeński monaster kuteiński stał się jednym z największych prawosławnych ośrodków zakonnych w XVII-wiecznej Rzeczypospolitej. W 1640 r. przebywało w nim trzysta mniszek⁵⁹. Początkowo na terenie monasteru znajdowały się dwie drewniane cerkwie Zaśnięcia NMP i Matki Boskiej Opiekuńczej oraz cele dla mniszek. W czasie pożaru spłonęła główna świątynia monasteru. Na jej miejscu wzniesiono murowaną soborną cerkiew Zesłania Ducha Świętego na Apostołów. Poświęcenie nowej cerkwi nastąpiło w 1635 r. Wybudowanie nowej cerkwi i odbudowa spalonej świątyni Zaśnięcia NMP nastąpiło dzięki funduszom przekazanych monasterowi przez Teodora i Helenę Stetkiewiczów.

Car Aleksy Michajłowicz często korzystał z pomocy zakonnic kuteińskich przy zakładaniu nowych ośrodków życia monastycznego na terenie Rosji. W 1663 r. car polecił usunąć jezuitów z monasteru Wniebowstąpienia Pańskiego w Smoleńsku, a na ich miejsce sprowadził 22 mniszki z Kuteina. Rodzina carska wielokrotnie przekazywała monasterowi hojne dary i wspierała klasztor materialnie. Doceniając rolę kuteińskiego ośrodka zakonnego, unicy wielokrotnie próbowali przejąć nad nim kontrolę, jednak bezskutecznie. Monaster stał się obiektem licznych pielgrzymek do cudownej kopii ikony Matki Boskiej Kazańskiej⁶⁰.

Monaster **tupiczewski** powstał na początku XVII wieku na brzegu rzeki Werchwy, niedaleko Mścisławia. Fundatorem jego był szlachcic Konstanty Maskiewicz. W swym majątku Tupiczewszczyzna na terenie powiatu mścisławskiego wybudował cerkiew pw. Zesłania Ducha Świętego na Apostołów i uposażył ją we dwie włóki ziemi, sianożęcia i inne dobra. Pod koniec swego życia Konstanty Maskiewicz polecił swym trzem synom (Filonowi, Samuelowi i Marcinowi) wybudować resztę budynków klasztornych, a cały monaster podporządkować jurysdykcji ihumena monasteru kuteińskiego Joela Trucewicza. 24 lipca 1641 r. Maskiewiczowie i przedstawiciele szlachty białoruskiej ufundowali monaster Ducha Świętego w majątku Tupiczewszczyzna na terenie powiatu mścisławskiego i zastrzegli, że monaster na zawsze ma pozostać pod zwierzchnością patriarchów konstantynopolitańskich⁶¹. Pięciokopułowa cerkiew 1 października 1645 r. została wyświęcona przez metropolitę kijowskiego Piotra Mohyłę i biskupa białoruskiego Sylwestra Kossowa⁶².

⁵⁸ AZR, t. IV, Petersburg 1853, s. 520-524; T. Kempa, *Fundacje monasterów...*, s. 86.

⁵⁹ [S. Szycik-Zaleski], *Drzewo...*, s. 507; S. Senyk, *Women's Monasteries in Ukraine and Byelorussia to the period suppressions*, „Orientalia Christiana Analecta”, vol. 222, Roma 1983, s. 107.

⁶⁰ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 80-85.

⁶¹ Tamże, s. 69.

⁶² W. A. Czanturija, *Istorija architektury Bielorusii*, s. 165.

Fundację monasteru tupiczewskiego finansowo wsparł Bohdan Stetkiewicz. 12 października 1641 r. Stetkiewicz ofiarował monasterowi plac i dom z ogrodem w Mścislawiu. Na tym placu z woli Bohdana Stetkiewicza powstała należąca do monasteru szkoła i murowana cerkiew Zaśnięcia NMP. Cerkiew Ducha Świętego miała bogaty wystrój wewnętrzny. Freski przedstawiały 70 kompozycji na tematy biblijne i nowotestamentowe. Nowo powstały ośrodek zakonny został podporządkowany ihumenowi kuteińskiemu⁶³.

W monasterze znajdowała się cudowna ikona Matki Boskiej, która była obiektem kultu mieszkańców Mohylewzczyzny i Smoleńszczyzny. Znajdująca się w klasztorze księga cudów wskazuje na liczne uzdrowienia wierznych i rolę tego ośrodka kultowego w życiu Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej. Na początku XVIII wieku kult ikony był tak popularny, że monaster sumptem ihumena Michała Puzyny wydał wykonaną w 1711 r. przez Iwana Szalwę grawiurę z wizerunkiem cudownego obrazu⁶⁴.

Monaster był wielokrotnie najeżdżany przez szlachtę unicką i rzymskokatolicką. Kilkakrotnie jezuita i unicy pragnęli odebrać główną świętość monasteru — cudowną ikonę Matki Boskiej. Pomimo wielu napadów klasztor nie zmienił swego oblicza wyznaniowego. Monaster w 1708 r. odwiedzili car Piotr I i król szwedzki Karol XII. Piotr Wielki dwukrotnie w listach z 1706 i 1708 r. interweniował w sprawie monasteru tupiczewskiego, żądając zaprzestania czynienia mnichom krzywd ze strony wojska i miejscowej ludności. Z podobną interwencją w 1734 r. występowała cesarzowa Anna. Władcy Rosji zwolnili monaster od wszelkich poborów i podatków w czasie pobytu wojsk carskich na terenie eparchii białoruskiej⁶⁵.

Piotr I osobiście był związany z monasterem tupiczewskim. W 1708 r. car przebywał w klasztorze. W czasie swego pobytu podarował on mnichom 300 rubli, księgi i szaty liturgiczne. Zakonnicy tupiczewscy podpisali się pod petycją do cara z prośbą o jego wstawiennictwo i protekcję u króla polskiego. Na podstawie dekretu Piotra I Synod Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego 12 lutego 1729 r. zezwolił ihumenowi monasteru tupiczewskiego Antoniemu Tomiło-Denisowiczowi na zbiórkę ofiar na terenie Rosji. Ihumen Antoni mógł też swobodnie przekraczać granicę rosyjską⁶⁶. Podobną przepustkę ihumenowi monasteru tupiczewskiego Tryfiliuszowi Stankiewi-

⁶³ Makarij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. XI, s. 532; T. Kempa, *Fundacje monasterów...*, s. 88; I. Piatnickij, *Tupiczewskij monastyr' . Mogilowskaja jeparchija. Istoriceskij oczerk*, Mogilow 1989, s. 7; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradicyi*, s. 137-138.

⁶⁴ P. Połubinskij, *Tupiczewskij monastyr'*, MJW, nr 16, 1884, s. 10-11; N. Trifonowa, *Prawosławnoje iskusstwo Mogilowszczyzny XVI-XVIII ww.*, s. 231; P. Chomik, *Kult ikon Matki Boskiej...*, s. 142-143.

⁶⁵ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 70-73.

⁶⁶ ASD, t. V, s. 84; P. Połubinskij, *Tupiczewskij monastyr'*, s. 15, przyp. 1.

czowi w 1734 r. wydała caryca Anna, a w 1735 r. wymusiła na Augustcie III potwierdzenie praw prawosławnym zgromadzeniom zakonnym⁶⁷.

Monaster tupiczewski początkowo należał do grupy monasterów skupionych wokół monasteru kuteińskiego, ale jurysdykcyjnie podlegał bezpośrednio metropolicie kijowskiemu. Metropolita Stefan Jaworski, jako egzarcha patriarszy, w 1710 r. potwierdził stauropigialne prawa monasteru i jego niezależność od biskupów białoruskich⁶⁸. Otoczenie opieką ze strony metropolitów kijowskich poprawiło stan prawny i materialny monasteru. W 1771 r. wybudowana została druga cerkiew murowana pw. św. Mikołaja Cudotwórcy i kaplica Wprowadzenia do świątyni Matki Boskiej⁶⁹. Monaster tupiczewski pozostał jednym z głównych ośrodków kultowych i życia monastycznego białoruskiej eparchii.

Męski monaster **newelski Przemienienia Pańskiego** powstał w XVII wieku. Po pożarze monasteru w 1692 r. wyremontowana została cerkiew soborna klasztoru, a cały obiekt został otoczony murem. Dwupiętrowa cerkiew klasztorna została na nowo konsekrowana w 1708 r. przez biskupa białoruskiego Sylwestra Czetwertyńskiego. Monaster został uposażony przez ród Radziwiłłów w dobra Sipawa. Klasztor funkcjonował w strukturze eparchii białoruskiej jeszcze w latach dwudziestych XIX wieku. W pobliżu monasteru Przemienienia Pańskiego funkcjonował klasztor **Trójcy św.**, który został zamknięty w końcu XVIII wieku⁷⁰.

Kolejnym monasterem należącym do eparchii białoruskiej był monaster **św. Jana Teologa w Hrozowie** powstały w czerwcu 1639 r. Monaster założył Marcin Wołodkowicz, wybudował drewnianą cerkiew św. Jana Teologa i pierwotnie podporządkował go jurysdykcji przełożonych wileńskiego monasteru Ducha Świętego. Syn fundatora, Hrehory Wołodkowicz, dokonał na rzecz męskiego monasteru licznych zapisów. Monaster otrzymał od fundatora między innymi dobra Terpiłowkę i folwark Kasporow-szczyznę. W 1643 r. potwierdził decyzję swojej kuzynki Radulskiej o przekazaniu monasterowi po jej śmierci majątku⁷¹. Oprócz cerkwi św. Jana Teologa na terenie monasteru funkcjonowała cerkiew Zaśnięcia NMP, ufundowana przez Hrehorego Wołodkowicza. W 1648 r. białoruski szlachcic zapisał klasztorowi majątek Nowy Dwór w powiecie pińskim, na którego terenie od trzydziestu lat funkcjonował monaster Zaśnięcia NMP⁷².

⁶⁷ ASD, t. IV, s. 199-200; P. Połubinskij, *Tupiczewskij monastyr*, s. 16.

⁶⁸ ASD, t. V, s. 75; P. Połubinskij, *Tupiczewskij monastyr*, s. 18.

⁶⁹ I. N. Sluńkowa, *Monastyri wostocznaj i zapadnoj tradycyi*, s. 138.

⁷⁰ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 73-74; I. N. Sluńkowa, *Monastyri wostocznaj i zapadnoj tradycyi*, s. 152.

⁷¹ *Minskaja starina*, Minsk 1913, wyp. IV, s. 25.

⁷² T. Kempa, *Fundacje monasterów...*, s. 93; I. N. Sluńkowa, *Monastyri wostocznaj i zapadnoj tradycyi*, s. 50, 58, 71.

W 1660 r. Maria Wołoszka, żona hetmana Janusza Radziwiłła, zapisała monasterowi 500 złotych. W 1720 r. w Hrozowie funkcjonowały już dwa monasterium męskie św. Jana Teologa i **św. Mikołaja**. Monasterium te podporządkowane były archimandrii słuckiej i jurysdykcji przełożonego tamtejszego klasztoru Trójcy św.⁷³

Monaster w **Onufrewie** w pobliżu Mścislawia powstał jeszcze w XIV wieku. W wyniku nacisków katolickiej szlachty klasztor w 1730 r. został zajęty przez unitów⁷⁴. Z piętnastu monasterium prawosławnych, funkcjonujących w XVI wieku w **Połocku**, w następnym stuleciu wszystkie z nich zostały zajęte przez unitów bądź skasowane. Po zabójstwie Jozafata Kuncewicza nie było możliwe ufundowanie w dobrach królewskich nowych zgromadzeń zakonnych. Jedyna udana fundacja klasztorna została dokonana na gruntach prywatnych. Sebastian Mirski, sędzia ziemski, na swym własnym placu w Połocku ufundował monaster Objawienia Pańskiego. Na prośbę szlachty połockiej fundusz ten 17 lipca 1633 r. zatwierdził Władysław IV. Przy monasterze założono szkołę i szpital dla osób ubogich⁷⁵. Budowa klasztoru na gruntach szlacheckich uniemożliwiła zajęcie go przez unickiego arcybiskupa połockiego Antoniego Sielawę, który posiadał prawo do podporządkowania swej władzy wszystkich cerkwi w dobrach królewskich. Monaster, otoczony opieką przez działające przy cerkwi Objawienia Pańskiego bractwo cerkiewne, przetrwał przez całe XVII i XVIII stulecie. Główną świątynią monasterium była mała drewniana cerkiew Objawienia Pańskiego odbudowana po jej pożarze w 1683 r. Dopiero po drugim pożarze w 1754 r. w latach 1761-1779 wzniesiono cerkiew murowaną, która swym kształtem przypominała cerkiew soborną w Mohylewie. Wzniesiono wówczas inne budynki klasztorne⁷⁶.

Przez całe XVII i XVIII stulecie funkcjonowały **męski i żeński monasterium w Mińsku**, ufundowane w 1619 r. przez Ogińskich. Synowie Bohdana Ogińskiego — Aleksander, późniejszy kasztelan trocki (1649-1667) i Jan, późniejszy kasztelan mścislawski wraz z innymi przedstawicielami szlachty białoruskiej założyli fundusz na budowę cerkwi św. św. Piotra i Pawła, przy której powstał monaster męski i szkoła. Monaster powstał na gruntach ofiarowanych bractwu w kwietniu 1626 r. przez Ewę z Kor-

⁷³ Centralnaja Nauczna Biblioteka Akademii Nauk Ukrainy, Kijów, f. VIII, nr 47m/95, k. 102v-104; *Dokumenta praw y wolności Obywatelom Korony Polskiej y W. X. Lit. Religii Greckiej Orientalney wyznawcom służące...*, Warszawa 1767, k. 76-77; A. Mironowicz, *Życie monastyczne w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 42.

⁷⁴ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 74; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycyi*, s. 438-443.

⁷⁵ *AWAK*, t. XI, s. 111-112.

⁷⁶ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 88; I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycyi*, s. 153-156.

saków Sołomerecką. Fundację monasteru 18 marca 1633 r. potwierdził Władysław IV⁷⁷. Monaster powstał w mieście, gdzie prawosławni stanowili zdecydowaną większość, ale został ufundowany przez szlachtę białoruską. Taki stan rzeczy wynikał z sytuacji prawnej Kościoła prawosławnego. Mieszczanie w miastach królewskich nie mogli bez zgody monarchy dokonać takiej fundacji. Ufundowanie monasteru na gruntach szlacheckich w mieście, poparte przez wpływową szlachtę białoruską (Stetkiewiczów, Tryznów, Tyszkiewiczów, Wołodkowiczów i Rahozów) zapewniło ochronę nowej fundacji i bractwu cerkiewnemu przed atakami miejscowych unitów. Szlachta i mieszczaństwo mińskie hojnie uposażyło założony monaster pietropawłowski⁷⁸. Obok monasteru męskiego przy cerkwi św. św. Piotra i Pawła w 1619 r. powstał klasztor żeński. Ufundowała monaster Anna — córka Bohdana Ogińskiego, żona Wilhelma Stetkiewicza. Anna Stetkiewiczowa na opiekunów monasteru wyznaczyła swych synów Krzysztofa, Jana i Bohdana. Oba mińskie ośrodki zakonne, choć położone na terytorium eparchii białoruskiej, podlegały archimandrii wileńskiej. Z monasteru Ducha Świętego do Mińska przybyli pierwsi mnisi, a przełożeni klasztoru wileńskiego nadzorowali życie zakonne monasterów mińskich⁷⁹.

W 1635 r. do pietropawłowskiego monasteru męskiego przyłączony został niewielki monaster Trójcy św. w **Prylukach**. Położony w pobliżu Mińska klasztor 28 grudnia 1635 r. został ufundowany przez Annę Ostrojską. W świetle aktu fundacyjnego w monasterze pryłuckim miało przebywać pięciu mnichów⁸⁰. Rodzina Stukoticzów ofiarowała klasztorowi 5 tysięcy kop groszy. Cerkiew monasteru pryłuckiego stała się miejscem wiecznego spoczynku przedstawicieli wielu rodów książęcych: Paślawskich, Horskich, Wiśniowieckich, Stetkiewiczów. W 1740 r. starosta miński Józef Iwanowski dokonał najazdu na monaster, wypędzając z niego mnichów. Po protestach mieszczan i okolicznej szlachty białoruskiej monaster został zwrócony mniuchom prawosławnym⁸¹.

Na terenie diecezji funkcjonowały ponadto dwa monastera **szkłowskie**. Monaster męski **Zmartwychwstania Chrystusa** został założony nad rzeką Dniepr koło miasteczka Szkłów. Klasztor z błogosławieństwa biskupa bia-

⁷⁷ AWAK, t. XI, s. 101-104; *Sobranije driewnich gramot i aktow gorodow Minskoj gubernii, prawosławnych monastyriej, cerkwiej i po raznym przedmiotam*, Minsk 1848, s. 111-115.

⁷⁸ Tamże, s. 120-123; 136-139; 147-150, 200-208; T. Kempa, *Fundacje monasterów...*, s. 82.

⁷⁹ *Sobranije driewnich gramot i aktow gorodow Minskoj gubernii*, s. 109-110, 123-127.

⁸⁰ Makarij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. XI, Sankt-Pietierburg 1882, s. 523; I. Czistowicz, *Oczerk istorii zapadno-russkoj Cerkwi*, cz. II, s. 183.

⁸¹ I. N. Słuńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradycyi*, s. 133-134.

łoruskiego Serafiona Połchowskiego został w 1702 r. ufundowany przy pomocy rodziny Sieniawskich. Monaster wymieniony jest jako prawosławny w dekreście króla Augusta II z 28 listopada 1720 r. W 1747 r. dokonano całkowitego remontu klasztoru na koszt Adama Mikołaja Sieniawskiego. W monasterze znajdowała się cudowna ikona Matki Boskiej, przyciągająca licznych pielgrzymów. Pomimo prób przejęcia ośrodka zakonnego przez uniów monaster funkcjonował do 1847 r. Centralną świątynią klasztoru była cerkiew Zmartwychwstania Chrystusa⁸².

Monaster żeński **Zaśnięcia NMP** wybudowany został w samym Szklowie. Prawdopodobnie jego fundacja nastąpiła w czasie zakładania monasteru męskiego. Monaster wymienia się w dekreście Augusta II z 1720 r. Klasztor funkcjonował do 1795 r., kiedy to decyzją władz cerkiewnych został zlikwidowany, a jego główna świątynia Zaśnięcia NMP przekształciła się w cerkiew parafialną⁸³.

Warto zaznaczyć, że większość monasterów fundacji Stetkiewiczów była podporządkowana ihumenom monasteru Objawienia Pańskiego w Kuteinie. Takie łączenie monasterów zapewniało sprawniejsze zarządzanie poszczególnymi ośrodkami zakonnymi i skuteczniejszą obronę przed próbami narzucenia im unii. Nie bez znaczenia były też względy ekonomiczne i możliwość personalnego wsparcia słabszego zgromadzenia zakonnego. Sprawnie zarządzana grupa monasterów podległa klasztorowi kuteińskiemu cieszyła się wielkim autorytetem wśród hierarchii cerkiewnej. W przypadku biskupa białoruskiego klasztoru skupione wokół monasterów kuteińskiego, słuckich i mohylewskich stanowiły bezpośrednie zaplecze duchowe i materialne ordynariusza diecezji. Z nich to wybierano mnichów i obsadzono nimi najważniejsze funkcje w eparchii. W okresie, kiedy biskupem białoruskim był Sylwester Kossow, możemy mówić o dwóch zespołach klasztorów skupionych wokół archimandrii Trójcy św. w Słucku i monasteru Objawienia Pańskiego w Kuteinie. Z archimandrią słucką były powiązane monastera słuckie św. Eliasza i Przemienienia Pańskiego, św. Mikołaja w Hrozowie oraz klasztor w Stroczycach i w Moroczcu. Z kolei ihumenowi monasteru kuteińskiego podlegały klasztor w Borkuławowie, Bujniczach, Kuteinie (żeński), Tupiczewie, Miorach i Sołomerczach⁸⁴. We wszystkich dokumentach fundacyjnych wystawionych przez Stetkiewiczów podkreślano prawosławny charakter monasterów oraz ustanawiano zabezpieczenia finansowe dla trwałości fundacji. Polityka taka miała zapobiec uszczuplaniu funduszy klasztornych. Z uwagi na to, że archimandrie kuteińska, słucka i wileńska

⁸² Tamże, s. 140.

⁸³ I. I. Hryharowicz, *Bielaruskaja ijerarchija*, s. 100-101.

⁸⁴ I. A. Czistowicz, *Oczerk istorii zapadnoj ruskaj cerkwi*, cz. II, s. 184-187; R. Degiel, *Protestanci i prawosławni. Patronat wyznaniowy Radziwiłłów birżańskich nad Cerkwią prawosławną w księstwie słuckim w XVII wieku*, Warszawa 2000, s. 54.

znajdowały się w jurysdykcji metropolitów kijowskich, również klasztory podległe tym archimandriom pozostawały w tejże zależności. Monastery, choć znajdowały się na terenie biskupstwa białoruskiego, nie podlegały jurysdykcji ordynariuszy eparchii mohylewskiej. Stan taki stwarzał liczne konflikty między biskupami białoruskimi a przełożonymi monasterów i ich kłtorami. Uregulowanie stanu jurysdykcyjnego monasterów eparchii białoruskiej nastąpiło dopiero po objęciu godności biskupa mohylewskiego przez Jerzego Konisskiego.

Змест

Асновай Пpаваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай у XVII і XVIII стагоддзях, асабліва на Беларусі, былі манастыры. Заснавальнікамі большасці манаскіх цэнтраў выступалі мясцовыя магнаты, неабавязкова пpаваслаўнага веравызнання. Бурныя палітычныя падзеі гэтага перыяду аказвалі аграмадны ўплыў на лёсы паасобных манастыроў. Некаторыя былі знішчаны ў час Польска-шведскіх войнаў у палове XVII або ў пачатку XVIII ст., у час Паўночнай вайны. Рост значэння Расіі ва ўсходняй Еўропе і рэлігійная палітыка Рэчы Паспалітай спрычыніліся да таго, што некаторыя асяродкі манаскага жыцця на Беларусі апынуліся пад уплывам Маскоўскага патрыярхату. Манастыры выконвалі ролю найважнейшых фактараў, якія стваралі пpаваслаўю магчымасць пpаіснавання ў Рэчы Паспалітай.